

ПЕРЕМІЩЕННЯ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ: ВИКЛИКИ, ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПІСЛЯВОЄННОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Олена МОСКАЛЕНКО

*докторка юридичних наук, професор,
декан факультету менеджменту, адміністрування та права
Державного біотехнологічного університету
м. Харків, Україна*

Війни спричиняють масштабні вимушені міграції цивільного населення. Під загрозою життя, люди змушені залишати домівки, рятуючись від бойових дій, переслідувань чи гуманітарних катастроф. На кінець 2023 року у світі налічувалося близько 117,3 млн осіб, переміщених силоміць через конфлікти, насильство та порушення прав людини [1¹]. Це рекордний показник, що означає приблизно 1 людину із 69 на планеті – майже вдвічі більше, ніж десять років тому.

Збройні конфлікти неминуче призводять до переміщення населення, оскільки бойові дії створюють пряму загрозу життю цивільних. Люди тікають від обстрілів, бомбардувань, масових злочинів та інших форм насильства, рятуючись від смерті або поранень. Війна руйнує житло і інфраструктуру, позбавляє людей засобів до існування, що змушує їх шукати безпечніші умови. Часто воєнні сторони навмисно виганяють певні групи населення (етнічні чи релігійні меншини) – як засіб етнічної чистки чи терору, що є воєнним злочином. Крім безпосереднього насильства, до причин втечі належать також переслідування за ознакою етносу, релігії чи політичних поглядів, які загострюються під час конфліктів. Таким чином, війна створює множинні фактори ризику – від фізичної небезпеки до гуманітарної кризи (голод, відсутність медичної допомоги) – що спонукають людей залишати рідні місця.

Міжнародні та національні правові механізми захисту переселенців:

– **Міжнародні механізми.** Міжнародне право розрізняє біженців (тих, хто перетнув міжнародний кордон) та внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які залишаються в межах своєї країни [2²]. Біженці мають спеціальний режим захисту, закріплений Конвенцією про статус

¹ 1. Office of the United Nations High Commissioner for Refugees. (2024, June). *Global trends: Forced displacement in 2023*. UNHCR Global Trends Report.

² 2. International Committee of the Red Cross. (2015, January 22). *How does IHL protect refugees and internally displaced persons?*

біженців 1951 року та Протоколом 1967 року. Основним принципом є невислання (non-refoulement), який забороняє повертати біженців до країн, де їм загрожує небезпека [2]. ВПО не мають окремого міжнародно-правового статусу, і відповідальність за їхній захист покладається на національні уряди.

– **Національні механізми.** Багато країн ухвалюють спеціальні закони для забезпечення прав ВПО. Наприклад, в Україні з 2014 року діє Закон «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», що визначає статус ВПО, процедури реєстрації та гарантії захисту [3³]. Для біженців національні системи надання притулку адаптують вимоги Женевської конвенції 1951 року, забезпечуючи основні права, інтеграційні програми або тимчасовий захист. Взаємодія міжнародних норм і національних механізмів покликана гарантувати захист як біженців, так і ВПО.

Таблиця 1

Соціально-економічні виклики та стратегії адаптації переселенців

Категорія	Виклики	Стратегії адаптації та підтримки
Переселенці	Втрата житла, роботи, джерел доходу; бідність, безробіття, психологічні травми; обмежений доступ до медицини та освіти	Пошук роботи, перекваліфікація, відкриття малого бізнесу; державна допомога (житлові компенсації, медичні та освітні програми); психологічна підтримка
Приймаючі громади	Дефіцит житла, зростання цін на оренду; соціальна напруга через розподіл ресурсів; перевантаження інфраструктури	вестування у соціальну інфраструктуру; запуск програм інтеграції ВПО; платформи для діалогу та соціальної згуртованості
Роль держави та міжнародних організацій	Високі витрати на підтримку переселенців; забезпечення доступу ВПО до основних послуг	Надання тимчасового житла, компенсацій; програми навчання та працевлаштування; співпраця з міжнародними організаціями

Завершення війни відкриває можливості для повернення переміщених осіб, проте реалізація цього права залежить від безпеки та умов на місцях. Міжнародне право, зокрема резолюції ООН і Принципи Пінейро (2005), гарантують добровільне повернення у гідних та безпечних умовах.

Ключовими передумовами є гарантії безпеки, розмінування територій та усунення загроз для життя. Водночас критичним

³ 3. Верховна Рада України. (2014). Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (№ 1706-VII від 20.10.2014).

залишається питання житла: багато повертальників знаходять свої домівки зруйнованими або зайнятими іншими особами, а невирішені майнові спори можуть стати серйозною перешкодою [4⁴].

Окрім фізичного повернення, важливою є соціальна реінтеграція, оскільки демографічні зміни під час конфлікту можуть спричинити напруження між тими, хто залишався, і тими, хто виїжджав. Важливим фактором є економічні можливості: без роботи, інфраструктури та базових послуг люди можуть знову виїхати. Водночас не всі переміщені особи повернуться – частина вже інтегрувалася на нових місцях або втратила можливість повернення через руйнування житла чи зміну контролю над територією. Тому післявоєнна інтеграція має бути комплексною, поєднуючи безпеку, економічний розвиток і підтримку як тих, хто повертається, так і тих, хто залишається в приймаючих громадах, з можливістю самостійного вибору власного майбутнього.

Війна спричиняє масштабні переміщення населення, що потребує комплексного підходу до захисту переселенців на міжнародному та національному рівнях. Після війни успішне мирне врегулювання, безпека та відновлення інфраструктури можуть сприяти поверненню переселенців і відродженню регіонів, проте частина людей залишиться на нових місцях, що потребує паралельної підтримки їх інтеграції. Реінтеграція має стати пріоритетом державної політики та міжнародної допомоги, а вирішення проблем ВПО повинно бути гнучким і людиноцентричним, щоб кожна переміщена сім'я могла або безпечно повернутися, або облаштувати нове життя.

⁴ 4. Politico. (2022, April 22). *Fate of Bosnian refugees offers bitter lessons for Ukraine*.